

<sup>9</sup> Паур І. Поштові листівки Л. Варгафтіга з видами Кам'янця-Подільського // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук-краєзн. зб. / редкол.: Л.В. Баженов (голова), Ю.І. Блажевич (співголова), С.М. Єсюнін (відп. ред.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2018. Вип. 15. С. 172.

<sup>10</sup> Платформа онлайн-оголошень «АШегро».

<sup>11</sup> Колекція листівок аукціону антикваріату «Delcampre».

<sup>12</sup> Приватна колекція листівок № 1 (м. Кам'янець-Подільський).

<sup>13</sup> Паур І. Вказ. праця. С. 172.

<sup>14</sup> Колекція листівок антикварного сайту «Мешок».

<sup>15</sup> Колекція листівок аукціону антикваріату «Delcampre».

<sup>16</sup> Там само.

<sup>17</sup> Грейм М. Альбомъ видовъ города Каменецъ-Подольска. Б.г : б.и., 1901. 24 с.

<sup>18</sup> Копилов С., Паур І. Вказ. праця. С. 44.

<sup>19</sup> Там само. С. 45.

**Kopylov Serhyi, Paur Irina. In search of first postcard with views of Kamianets-Podilskyi (second half of 1890's).** The article analyses postcards with views of Kamianets-Podilskyi, issued in the second half of the 1890s. There were no official documents, so issues of postcards are dated on the basis of their stylistic design, postmarking, external features of the form. In 1894 the Russian Empire was allowed to send open letters on correspondence cards of private publishers, and in 1897 the World Postal Union introduced their name "Open Letter" and recommendations for the design of the address, which contained the name of this organizations; in 1904 a dividing strip was introduced on the back of the open leaves. These signs undoubtedly point to M. Greim, L. Vargaftig, D. Lakhmanovich as publishers of leaflets at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. Based on a comparative analysis of the leaflets and their systematization, it is justified that the publisher of the first postcards with views and a series of postcards with views of Kamianets-Podilskyi was the owner of the local stationery L. Vargaftig.

**Key words:** postcard, Kamianets-Podilskyi, L. Vargaftig, A. Engel, series.

Отримано: 28.08.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.87-97

УДК 94(477.43-21):795.94

**Валентин Пагор**

## **АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА КАМ'ЯНЕЧЧИНИ: ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І НАУКОВА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ**

**Пагор Валентин. Архітектурна спадщина Кам'янеччини: питання вивчення, збереження і наукова популяризація.** У статті розглянуто актуальні питання вивчення архітектурної спадщини Кам'янеччини, в тому числі м. Кам'янця-Подільського, починаючи з кінця XIX ст. і до сьогодення. Проаналізовано внесок істориків, краєзнавців та пам'яткоохоронців у дослідження архітектури краю, формування державного реєстру, зводу пам'яток, стан паспортизації, необхідність реставрації об'єктів архітектурної спадщини, досягнення та проблемні аспекти пам'яткоохоронної діяльності.

З'ясовано, що перші спроби з вивчення пам'яток проводилися статистичними комітетами у XIX ст. На початку минулого століття були прийняті перші законодавчі та нормативні акти з охорони культурної спадщини. Розглянуто питання взяття

на державний облік об'єктів історичної архітектури Кам'янець-Подільського району. На конкретних прикладах простежено актуалізацію наукових і краєзнавчих досліджень пам'яток архітектури району в добу незалежності України. Виділено проблемні питання у сфері охорони культурної спадщини. Підсумовано, що актуальність вивчення архітектурних об'єктів надзвичайно велика, адже вони репрезентують культурну спадщину регіону. Автор зазначає, що внесення окремих з них в перелік об'єктів, які потребують охорони, і підготовка облікової документації, відобразить новий поступ в пам'яток охоронній діяльності об'єднаних територіальних громад. Необхідно докласти зусиль для підготовки загального видання про історію краю, що знайшла своє відображення в багатій культурній спадщині України.

**Ключові слова:** Кам'янець-Подільський, Кам'яничина, краєзнавство, пам'ятки, культурна спадщина, заповідник.

**Пагор Валентин. Архитектурное наследие Каменеччины: вопросы изучения, сохранения и научная популяризация.** В статье рассмотрены актуальные вопросы изучения архитектурного наследия Каменеччины, в том числе г. Каменца-Подольского, начиная с конца XIX в. до современности. Проанализирован вклад краеведов в исследование архитектуры края, формирования государственного реестра, свода памятников, состояние паспортизации, необходимость реставрации архитектурного наследия, достижения и проблемные аспекты охраны памятников.

Замечено, что первые попытки изучения памятников проводились статистическим комитетом в XIX в. В начале прошлого века были приняты первые законодательные и нормативные акты по охране культурного наследия. Рассмотрены вопросы постановки на государственный учет объектов исторической архитектуры района. На конкретных примерах прослеживается актуализация научных и краеведческих исследований памятников архитектуры района в годы Независимости Украины. Выделены проблемные вопросы в сфере охраны культурного наследия. Подведено, что актуальность изучения архитектурных объектов чрезвычайно велика, ведь они представляют важное культурное наследие региона. Внесение некоторых из них в перечень объектов, которые нуждаются в охране и подготовка учетной документации, покажет новый прогресс в охранной деятельности объединенных территориальных общин. Необходимо приложить усилия для подготовки общего издания об истории края в контексте богатого культурного наследия Украины.

**Ключевые слова:** Каменец-Подольский, Каменеччина, краеведение, достопримечательности, культурное наследие, заповедник.

Пам'ятки історії та культури є важливою ланкою туристичної інфраструктури. «Пам'ятки минулого, – писав академік Д.С. Ліхачов, – це значний і неблаганний лекторій, який учить патріотизму, сприяє естетичному вихованню»<sup>1</sup>.

Формування реєстру і вивчення пам'яток Кам'яниччини розпочалося ще в XIX ст. Планомірно цією роботою зайнялися історико-статистичні комітети. У 1826 р. видано указ «Про подання відомостей про залишки стародавніх споруд у містах і заборону їх руйнування», який зобов'язував місцеві органи влади проводити збір матеріалів про стародавні пам'ятки<sup>2</sup>. У 1830-х рр. були створені губернські й обласні статистичні комітети, які відіграли важливу роль у зборі, вивченні та охороні пам'яток<sup>3</sup>. Наприкінці XIX – на початку XX ст. важливою стала планомірна діяльність історико-археологічного то-

вариства із написання історії церков і парафій. Творчий колектив очолив видатний організатор і діяч краєзнавчого руху Ю. Й. Сіцінський (1859-1937)<sup>4</sup>. Він опублікував повний історико-статистичний опис усіх церковних парафій і населених пунктів Кам'янецького і Ушицького повітів<sup>5</sup>, зосередив у фондах Кам'янець-Подільського давньосховища понад 600 історичних описів міст і сіл Подільської губернії. Кожний опис містить 17-25 аркушів історичної довідки, літопис села або церкви, історико-статистичну анкету. У 1928 р. видав книгу «Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVIII ст.», в якій описав військові об'єкти архітектурного зодчества Кам'яниччини<sup>6</sup>.

Значний внесок у вивчення пам'яток здійснив дослідник минувшини Поділля В.К. Гульдман, який у книзі «Памятники старины в Подолии» подав відомості про визначні об'єкти сакральної, оборонної, громадської архітектурної спадщини регіону<sup>7</sup>.

Правовою основою збереження архітектурних, археологічних та історичних пам'яток стали законодавчі та нормативні акти радянської влади. Одним з перших нормативних актів про охорону пам'яток історії та культури є декрет РНК від 1 квітня 1919 р. «Про передачу історичних і мистецьких цінностей у віддання Народного комісаріату освіти». 1 лютого 1921 р. було організовано Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи<sup>8</sup>. Спочатку осередок очолював професор Кам'янець-Подільського університету П.В. Клименко, а потім професор П.Г. Клепацький<sup>9</sup>.

Комітет діяв у 1921-1922 рр. Він складався з ряду секцій, провідними серед яких була музейна, археологічно-монументальна та архівна. На його засіданнях розглядалися важливі питання пам'яткоохоронної роботи, заслуховувалися звіти, колегіально ухвалювалися рішення. Комітету були надані всі права з охорони та ревізії пам'яток історії. Його члени організовували експедиції з опису архітектурних пам'яток Поділля, у т. ч. Кам'яниччини<sup>10</sup>. Комітет ліквідували у травні 1922 р.<sup>11</sup>.

Із наростанням потреби рятування пам'яток від руйнувань, найбільша увага приділялася Кам'янцю-Подільському. В місцевій пресі із закликом негайно розпочати ремонтно-реставраційні роботи фортеці виступив професор місцевого інститут В.О. Геринович. У 1920-х рр. неодноразово наголошував на необхідності захисту фортеці як пам'ятки Ю. Й. Сіцінський<sup>12</sup>. 23 березня 1928 р. РНК УСРР оголосила замок-фортецю у Кам'янці-Подільському з усіма старовинними оборонними спорудами, Польською і Руською брамою, вежею Стефана Баторія, Державним історико-культурним заповідником<sup>13</sup>. Заповідник відносився до сфери управління Народного комісаріату освіти УСРР. 28 березня 1928 р. Юхим Йосипович був призначений завідувачем державного заповідника «Кам'янецька фортеця». Планувалося провести активну роботу із збереження комплексу фортеці. Проте йому так і не судилося тривалий час функціонувати. Згодом всі починання з охорони пам'яток перервала війна.

У 1950-х рр. знову підняли питання про створення в місті заповідника. Проте, багаторічна ініціатива була реалізована лише в 1977 р. створенням Державного історико-архітектурного заповідника в Кам'янці-Подільському

(сьогодні – Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»). Зараз в Кам'янці зареєстровано 282 пам'ятки культурної спадщини, зокрема 169 пам'яток архітектури (104 – національного і 65 – місцевого значення), 31 пам'ятка історії, 8 пам'яток археології, 2 пам'ятки садово-паркового мистецтва, 72 пам'ятки природи.

Вперше питання консервації та реставрації пам'яток в Кам'янці-Подільському було піднято на державному рівні лише у другій половині 1940-х рр. А вже в роки війни значна частина історичної забудови міста була втрачена. У середині 1950-х рр. було підготовлено перший перелік пам'яток архітектури Кам'янця-Подільського. В свою чергу зведений список пам'яток архітектури України, у який ввійшли об'єкти міста, району, області було затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. і доповнено відповідною Постановою від 6 вересня 1979 р.<sup>14</sup>. Ці постанови нині є діючими. У перелік увійшло і ряд об'єктів історичної архітектури Кам'янець-Подільського району, зокрема:

- Замок (XVI ст.) у с. Жванець;
- Замок в с. Рихта;
- Скельний монастир (XIV ст.) в с. Бакота;
- Вірменський костюл (XVII ст.) в с. Жванець;
- Костюл (XVI-XVIII ст.) в с. Китайгород;
- Комплекс споруд замку в с. Панівці (1. Замок (руїни) XV-XVI ст. 2. Палац (XV-XVI ст.) 3. Будинок колегіуму (XVII ст.);
- Комплекс споруд замку в с. Чернокозинці (1. Замок (руїни) XVI-XVII ст. 2. Брама (XVI-XVII ст.) 3. Костюл (XVI-IVII ст.).

Відомості про пам'ятки району знайшли відображення у виданні «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область», яка була опублікована у 1971 р.<sup>15</sup>. Вагома робота була проведена архітекторами, зокрема співробітниками інституту Укрпроектреставрація та Науково-дослідного інституту теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві. У 1986 р. видано том 4 «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (відповідальний редактор Г. Логвін). У виданні описано всі пам'ятки району, яким присвоєні охоронні номери і занесені в Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

В добу незалежності України активізувалося дослідження історії міста та району. Історія Кам'янця і ближніх населених пунктів стали предметом дослідження М. Б. Петрова. У 1990 р. він публікує статтю «Люстрація 1565 р. – важливе джерело для вивчення соціально-економічного розвитку Кам'янця-Подільського та його округи»<sup>16</sup>. У другій половині 1990-х рр. вийшла переважна більшість спеціальних наукових досліджень, які характеризують історичне минуле Кам'янець-Подільського району. У 1997 р. відбулася наукова конференція «Кам'яничина в контексті історії Поділля», за результатами якої видано науковий збірник у 2-х томах (Т. I, 1997 р.; Т. II, 1998 р.). Понад 20 досліджень професійних науковців з історії району представлені в цьому збірнику<sup>17</sup>. Зокрема, В.С. Прокопчук публікує узагальнюючу наукову

статтю «Краєзнавство Кам'янецьчини 20-х рр.»<sup>18</sup> В.О. Савчук вивчав історико-краєзнавчі дослідження Кам'янецьчини у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.<sup>19</sup> Після причиненого тиску тоталітарною моделлю на науку і релігію розпочалась кампанія терору проти всього українського населення, в тому числі і Кам'янецьчини. Питання голодомору 1932-1933 рр. на Кам'янецьчині було досліджене О.М. Завальнюком<sup>20</sup>. Вищевказані дослідження не стосуються безпосередньо пам'яток архітектури, однак відображають пошкваллення вивчення історії краю.

Важливі дослідження з історії регіону були здійснені у низці праць директора Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України, професора Л.В. Баженова. Він робить оцінку місця Кам'янця в історії Кам'янецьчини та Поділля<sup>21</sup>. В свою чергу, О. Л. Баженов описує Кам'янець і Кам'янецьчину в Пониззі в XII-XIII ст.<sup>22</sup>, а також публікує хроніку археологічних досліджень Кам'янецьчини (80-ті роки ХІХ – середини 90-х років ХХ ст.)<sup>23</sup>.

У 2006 р. краєзнавець О. В. Будзей підготував довідкове електронне видання «Кам'янець і Кам'янецьчина: матеріали для регіонального енциклопедичного словника [Електронний ресурс]»<sup>24</sup>. Того ж року група авторів опублікувала книгу «Край Кам'янецький», у якій описано природу, історію краю, подав відомості про видатні особистості. В свою чергу Т.В. Горбняк у 2009 р. видає книгу «Давня Бакота», яка користується популярністю серед краєзнавців і туристів<sup>25</sup>. У 2011 р. С.І. Стояновський та І.О. Гончарук опублікували книгу, історично-публіцистичний нарис «Чорнокозинці. Крізь горнило воєн та пожеж», в якій відобразили історичні події починаючи з 1430 р. і до сьогодення<sup>26</sup>. Краєзнавчі дослідження району вагомо доповнює книга П.М. Гладченка «Кам'янецьчина: села і люди» (2016)<sup>27</sup>.

Виходили статті, присвячені виключно архітектурній спадщині району. Так, у 1993 р. А. Андрушко опублікував дослідження у збірнику «Фортифікації України» на тему «Сучасний стан збереженості замків на Поділлі»<sup>28</sup>. У 1998 р. статтю «Архітектурні та історичні пам'ятки Кам'янецьчини» написав науковий співробітник ДІАЗу А.Б. Задорожнюк, в якій детально висвітлив історію Панівецького замку ХVІ-ХVІІІ ст. Серед останніх досліджень пам'яток архітектури Кам'янецьчини є актуальною наукова розвідка К. Гурської «Замки і фортеці на території Кам'янець-Подільського району», яка була опублікована за результатами VII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Археологія & Фортифікація України»<sup>29</sup>.

У 2008 р. опубліковано науковий збірник «Кам'янецьчина: історія, розвиток, перспективи». В ньому йдеться і про історико-краєзнавчі та архітектурні дослідження краю. Завідувач відділом наукових досліджень Г.Б. Квілішча публікує статтю «Пам'ятки архітектури Кам'янець-Подільського району – проблеми збереження і використання». Дослідження зорієнтоване на підготовку Зводу пам'яток історії та культури України. Описано Скельний монастир в Бакоті, вірменський костел у Жванці, костел Діви Марії в Китайгороді, замки у Панівцях, Рихті та Чорнокозинцях.

Важливу роль у вивченні і популяризації пам'яток архітектури відіграє НІАЗ «Кам'янець». У 2013 р. В.В. Фенцур, О.В. Вільчинська, Г.О. Осетрова

опублікували перший випуск Колекції літографій з фондів заповідника, у якому вмістили маловідомі ілюстрації Кам'яниччини (Жванець, Чернокозинці, Панівці) польського майстра архітектурного пейзажу Наполеона Орди. У 2014 р. Г.О. Осетрова видала книгу «Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця»<sup>30</sup>. У 2015 р. В.В. Фенцур, В.В. Пагор видали книгу «Відродження архітектурно-історичної спадщини Кам'янця-Подільського (40-і рр. XX ст. – 2015 р.)»<sup>31</sup>.

В цьому контексті важливо виділити об'єкти, які не взяті на облік, хоча були виявлені у 1996 р. Київським науково-дослідним інститутом теорії і архітектури:

1. Різдово-Богородицька церква (дер.), 1684-1868 рр., в с. Баговиця;
2. Склеп Зебрвських (на кладовищі), 1905 р., в с. Брага;
3. Дмитрівська церква (мур.), 1909 р. та Хата скарбова (мур.), кін. XVIII – I пол. XIX ст. в с. Вербка;
4. Хрестоздвиженська церква (мур.), 1890 р., в с. Вітківці;
5. Покровська церква (дер.), XIX ст. в с. Вихватнівці;
6. Михайлівська церква (мур.), 1886 р., в с. Демшин;
7. Церква Різдва (мур.), 1887 р., в с. Довжок;
8. Покровська церква (дер.), 1909 р., в с. Калиня;
9. Казанська церква (мур.) в с. Колодіївка;
10. Іоанно-Богословська церква (мур.), 1821 р., в с. Колубаївці;
11. Успенська церква (мур.), 1863 р., в с. Крушанівка;
12. Водяний млин (мур.), кін. XIX ст., архіт., Дмитрівська церква (мур.), XIX ст., поміщицький будинок (мур.), кін. XIX – поч. XX ст., в с. Лісківці.

Актуальність вивчення наведених архітектурних об'єктів надзвичайно велика, адже вони репрезентують культурну спадщину Кам'янець-Подільського району. Внесення окремих з них в перелік об'єктів, які потребують охорони, відобразити новий поступ в пам'яткоохоронній діяльності об'єднаних територіальних громад.

Складовою частиною заходів з вивчення, охорони та популяризації національної культурної спадщини в Україні та світі є «Звід пам'яток історії та культури України» – фундаментальне енциклопедичне науково-довідкове видання про всі відомі на її території нерухомі пам'ятки – археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, науки і техніки, що мають історичну, наукову або художню цінність. Належним чином представлені у зводі мають бути пам'ятки Кам'янця-Подільського, у т. ч. Кам'яниччини.

Відправною точкою цієї грандіозної ідеї стала постанова від 2 жовтня 1967 р. «Про підготовку Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР», прийнята на спільному засіданні Президії Академії наук СРСР і колегії Міністерства культури СРСР. Ця робота розглядалася як наукова основа для широкого вивчення, охорони і пропаганди історичних, архітектурно-містобудівних, археологічних і художніх цінностей, співробітництва різних держав у сфері охорони історичних та культурних пам'яток. Навколо цієї ідеї



об'єднали зусилля державних установ, громадських організацій, великого загалу пам'яткоохоронців України. Заплановано підготувати 28 томів зводу. У 2018 р. видано книгу зводу пам'яток по м. Хмельницькому. На даний час очікують завершення томи, присвячені іншим регіонам Хмельниччини області, у т. ч. Кам'янецьчини. Із звіту про роботу Хмельницької обласної редколегії відомо, що станом на 2011 р. досліджено і описано 2,7 тис. із всього загалу 5 тис. археологічних об'єктів. Підготовлено понад 2800 статей про пам'ятки історії, у тому числі, пов'язаних з голодомором 1932-1933 рр., Голокостом та похованнями воїнів, 910 – про пам'ятки архітектури та містобудування<sup>32</sup>. До завершення підготовки матеріалів до тому мають активно долучитися наукові працівники музеїв, архівів, викладачі ЗВО, активісти районних та міських осередків Національної спілки краєзнавців України.

Станом на 1 січня 2015 р. в Україні нараховувалося 15912 пам'яток архітектури і містобудування. Загальна кількість нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини складає 148 тис. 202. За даними на кінець 2017 р. в Україні на державному обліку перебувало вже 130 тис. об'єктів нерухомої культурної спадщини. Зменшення загальної чисельності облікованих об'єктів поміж інших факторів пов'язано із впровадженням у пам'яткоохоронній сфері законодавства України щодо «декомунізації»<sup>33</sup>.

Вищим державним органом виконавчої влади в Україні у сфері охорони культурної спадщини є Кабінет Міністрів України. Згідно із ст. 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини», уповноваженим органом визначено Управління охорони культурної спадщини Міністерства культури України як єдиний центральний орган виконавчої влади, який повинен забезпечувати виконання покладених на нього законом повноважень.

Створивши Державну службу охорони культурної спадщини, яка згодом була ліквідована, а її функції покладені на Управління охорони культурної спадщини Міністерства культури України як урядового органу державного управління, держава не сформувала її чітку вертикаль і відповідні територіальні підрозділи, що ускладнило виконання пам'яткоохоронних функцій контролю на місцях. Уряд лише рекомендував регіональним органам влади – обласним, районним, міським державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування – погоджувати питання утворення відповідних місцевих органів охорони культурної спадщини, без надання їм централізованого фінансування.

Чимало питань стоять на порядку денному щодо охорони пам'яток Кам'янецьчини. Більшість з них є похідними із загальнодержавних. Зокрема, на думку заступника керівника Управління культурної спадщини Міністерства культури України Б.О. Моці, сьогодні існують такі проблемні питання у сфері охорони культурної спадщини:

- проведення паспортизації пам'яток археології, історії, монументально-го мистецтва, містобудування й архітектури;
- визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток і внесення до них необхідних змін;

- забезпечення виконання науково-дослідних і проектних робіт із розроблення історико-архітектурних опорних планів населених пунктів, занесених до Списку історичних населених місць України, і проектів зон охорони окремих пам'яток або їхніх комплексів;

- замовлення та виготовлення документації із землеустрою щодо встановлення в натурі меж земельних ділянок, на яких розташовуються об'єкти культурної спадщини або території історико-культурного призначення, і занесення відповідних даних до Державного земельного кадастру, у тому числі – інвентаризація земельних ділянок, на яких розміщені історико-культурні заповідники, із метою виготовлення відповідних державних актів на право постійного користування земельними ділянками;

- посилення контролю відповідних державних структур за належним рівнем збереження власниками й користувачами пам'яток культурної спадщини з більш жорстким застосуванням норм, встановлених законодавством щодо адміністративної і навіть кримінальної відповідальності в разі пошкодження, руйнування пам'яток та об'єктів культурної спадщини чи використання їх не за призначенням;

- створення автоматизованої (електронної) системи обліку й моніторингу пам'яток та об'єктів культурної спадщини;

- упровадження єдиної системи електронного документообігу у структурі центрального й місцевих органів охорони культурної спадщини;

- забезпечення популяризації заходів з охорони культурної спадщини шляхом організації видавничої, просвітницької та експозиційно-виставкової діяльності;

- сприяння залученню недержавних інвестицій для збереження культурної спадщини й ін.<sup>34</sup>

Актуальним є питання формування електронного реєстру нерухомих пам'яток України, який був би у вільному доступі для пам'ятоохоронців, громадських організацій, населення. В цьому контексті важливим є розвиток громадських ініціатив – проекту Вікіпедія (рубрика «Вікі любить пам'ятки»).

Таким чином, в Кам'янці-Подільському та у Кам'янець-Подільському районі зосереджена вагома частина визначних пам'яток архітектури. Повсякчас проводиться робота з вивчення та популяризації архітектурної спадщини. У енциклопедичних, спеціальних фахових наукових виданнях, матеріалах конференцій, краєзнавчих розвідках міститься інформація про пам'ятки району. Вивчаючи та охороняючи місцеві пам'ятки, варто враховувати сучасні тенденції пам'ятоохоронної роботи. Необхідно докласти зусиль для підготовки узагальненого, синтезного видання про історію рідного краю. Таким виданням бачиться «Звід пам'яток історії та культури України». Варто зазначити, що в умовах адміністративно-територіальної реформи, створення об'єднаних територіальних громад має бути підготовлена пам'ятоохоронна облікова документація та укладено охоронні договори з центральним органом охорони. Популяризація об'єктів культурної спадщини є невід'ємною складовою політики, спрямованої на збереження пам'яток нашої минувшини.



**Примітки:**

- <sup>1</sup> Горбик В.О., Денисенко Г.Г. «Звід пам'яток історії та культури України» у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 192 с.
- <sup>2</sup> Там само.
- <sup>3</sup> Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Скрипник П.І. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. С. 147
- <sup>4</sup> Винокур І.С., Корнилов В.В. Ю.Й. Сіцинський // Укр. іст. журн. 1991. № 3. С. 69-71.
- <sup>5</sup> Сецинский Е. Исторические сведения о церквях и приходах Подольской губ.: Каменецкий уезд. Каменец-Подольск, 1895; Исторические сведения о приходах в церквах Подольской епархии. Ушицкий уезд // Труды. Под. церк. ист.-археологического общества. Каменец-Подольск, 1911. Вып. XI. С. 234.
- <sup>6</sup> Сіцинський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVIII ст. Київ, 1928. С. 57.
- <sup>7</sup> Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. Каменец-Подольск, 1901. С. 373.
- <sup>8</sup> Трембіцький А.М. Єфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монограф. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. С. 73.
- <sup>9</sup> Гарнага І.В. З історії Кам'янець-Подільського комітету охорони пам'яток старовини (1920-1922 рр.) // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф. присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського держ. іст. музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 11-12.
- <sup>10</sup> Трембіцький А.М. Єфимій Сіцинський (1859-1937)... С. 175-177.
- <sup>11</sup> Гарнага І.В. З історії Кам'янець-Подільського комітету... С. 11-12.
- <sup>12</sup> Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. С. 85.
- <sup>13</sup> Постанова РНК УРСР від 23 березня 1928 р. «Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державним історико-культурним заповідником» // Законодавство про пам'ятки історії та культури / [під ред. О.Н. Якименка]. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1970. С. 241-242.
- <sup>14</sup> Законодавство про пам'ятки історії та культури / [під ред. О.Н. Якименка]. Київ: Вид-во політ. л-ри України, 1970. С. 241.
- <sup>15</sup> Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 707 с.
- <sup>16</sup> Петров М.Б. Люстрація 1565 р. – важливе джерело для вивчення соціально-економічного розвитку Кам'янця-Подільського та його округи // VIII Подільська іст.-краєзн. конф.: тези доп. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 73.
- <sup>17</sup> Винокур І.С., Петров М.Б. Про час виникнення Кам'янця-Подільського // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. / [ред.: Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін.]. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. I. С. 53-62.
- <sup>18</sup> Прокопчук В.С. Краєзнавство Кам'яничини 20-х років // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. / ред.: Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. I. С. 27-29.
- <sup>19</sup> Савчук В.О. Історико-краєзнавчі дослідження Кам'яничини у 20-х – поч. 30-х рр. XX ст. // Кам'яничина: історія, розвиток, перспективи: наук. зб. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 117-127.
- <sup>20</sup> Завальнюк О.М. Кам'яничина і Всеукраїнський голодомор 1932-1933 рр. // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. / [ред.: Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін.]. Кам'янець-Подільський, 1998. Т. II. С. 27-29.
- <sup>21</sup> Баженов Л.В. Кам'яничина – край Подільський // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. / [ред.: Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін.]. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. I. С. 3-4.

<sup>22</sup> Баженов О.Л. Кам'янець і Кам'яничина на Пониззі в XII-XIII ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (17 травня 2003 р). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 30-34.

<sup>23</sup> Баженов Л.В., Баженов О.Л. Хроніка археологічних досліджень Кам'яничини (80-ті роки XIX – середини 90-х років XX ст.) // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. / ред.: Борисевич С.О., Винокур І.С. та ін. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. I. С. 44-52.

<sup>24</sup> Кам'янець і Кам'яничина: матеріали для регіонального енциклопедичного словника / зібрав та уклав Олег Будзей. 2006. URL: [http://www.tovtry.km.ua/ua/history/book/kamjanetchyna\\_a\\_ja.html](http://www.tovtry.km.ua/ua/history/book/kamjanetchyna_a_ja.html)

<sup>25</sup> Горбняк Т.В. Давня Бакота: літерат.-худож. вид. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. 160 с.

<sup>26</sup> Стояновський С.І., Гончарук І.О. Чорнокозинці. Крізь горнило воєн і пожеж: істор.-публіц. нарис. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011. 124 с.

<sup>27</sup> Гладченко П. М. Кам'яничина: села і люди. Кам'янець-Подільський, 2016. 536 с.

<sup>28</sup> Андрушко А. Сучасний стан збереженості замків на Поділлі // Фортифікації України. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 31.

<sup>29</sup> Гурська К. Замки і фортеці на території Кам'янець-Подільського району // «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: О.О. Заремба та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2017. С. 214-220.

<sup>30</sup> Осетрова Г.О. Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 64 с.

<sup>31</sup> Фенцур В.В., Пагор В.В. Відродження архітектурно-історичної спадщини Кам'янця-Подільського (40-і рр. XX ст. – 2015 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 164 с.

<sup>32</sup> ПА ЦДІКСУ Інститут історії України НАН України // Звіт про роботу Хмельницької обласної редколегії за 2010 р.

<sup>33</sup> Кот С.І. Про стан збереження культурної спадщини України (Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р.): [рукопис]. Київ, 2018. 42 с.

<sup>34</sup> Моця Б.О. Проблемні питання організації системи охорони культурної спадщини // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: історія/[редкол.: І.К. Патриляк (відп. ред.), І. Бутулів, Й. Вайченоніс та ін.]. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. №4 (131). С. 37-40.

***Pagor Valentin. Kamenechchyna architectural heritage: issues of study, preservation and scientific promotion.*** The article deals with topical issues of studying the architectural heritage of Kamenechchyna and the city Kamianets-Podilskiy since the late nineteenth century. to date. The contribution of local historians to the study of the architecture of the region, the formation of the state register, the collection of monuments, the need for restoration of architectural heritage, achievements and aspects of the preservation of monuments.

*The introductory part describes the relevance of the study of the problem, the complex analysis of which in the stated formulation was carried out for the first time. An analysis of historiography was carried out to reveal the topic. The first attempts to study the monuments were made by statistical committees in the nineteenth century. At the beginning of the last century, the first legislative*

and regulatory acts for the protection of cultural heritage were adopted. Issues raised by the local intellectuals about the protection of the fortress as a monument are raised. The issue of taking into account the objects of historical architecture of Kamianets-Podilskyi district is considered. The actuality of scientific and local lore studies of the architectural monuments of the area in the days of Independence of Ukraine is traced on concrete examples. Issues in the field of cultural heritage protection were identified. It is concluded that the relevance of the study of architectural objects is extremely high, because they represent the cultural heritage of district. The inclusion of some of them in the list of objects in need of protection will reflect the new progress in the conservation activities of the united territorial communities. Efforts should be made to prepare a general publication on the history of the region, which is reflected in Ukraine's rich cultural heritage.

**Key words:** Kamianets-Podilskyi, Kamenechchyna, local lore, monuments, cultural heritage, reserve.

Отримано: 13.06.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.97-106  
УДК 930(477):272:322(470+571)«18/19»

Ігор Опря

## ВІДНОСИНИ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З РОСІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

*Опря Ігор. Відносини Римо-католицької церкви з російською владою у Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. у сучасній українській історіографії. У статті проаналізовано сучасний український історіографічний дискурс стосунків Римо-католицької церкви з російською владою у Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. Визначено, що особливою гостроти взаємини влади та РКЦ набрали внаслідок польського повстання 1863 – 1864 років.*

Українські дослідники розкрили форми репресій та утисків, спрямованих проти РКЦ та національно налаштованих її представників, у другій половині XIX ст. Історики звернули увагу на те, що прискіпливе ставлення до католицької церкви з боку влади набуває системного характеру. Оскільки обмеження та перепони у діяльності відчували не лише окремі неояльні до влади ксьондзи, але й уся церква загалом.

Українські дослідники виявили, що друга половина XIX ст. позначилась також посиленням втручання російської влади в економічну діяльність РКЦ. Вплив російської влади на освітні процеси в РКЦ також став об'єктом досліджень ряду істориків.

У висновках підсумовано результати досліджень та вказано окремі аспекти теми, котрі потребують подальших наукових студій.

**Ключові слова:** Римо-католицька церква, історіографія, влада, утиски, репресії, освіта.

**Опря Игорь. Отношения Римско-католической церкви с российскими властями в Правобережной Украине во второй половине XIX – начале XX в. в современной украинской историографии.** В статье проанализирован современный украинский историографический дискурс отношений Римско-католической церкви с российскими властями в Правобережной Украине во второй половине XIX – начале XX в. Определено, что особую остроту взаимоотношения власти и РКЦ набрали в результате польского восстания 1863 – 1864 годов.